

Тетяна Швидка
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ДІЕСЛОВА ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ІНФОРМАЦІЇ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ ЇХ ПРЕДИКАТИВНИХ ФОРМ

Стаття присвячена дослідженню класу українських дієслів зі значенням інформації, який входить до системи дієслів, що називають дію. Складено класифікаційну схему та списки дієслів відповідної класифікації, синтаксичну характеристику предикативно функціонуючих форм дієслів інформації з точки зору їх суб'єктного потенціалу.

Ключові слова: синтаксична парадигма дієслова, лексико-семантична система, семантичний інваріант, суб'єктність дії, об'єкт інформації, обов'язкові суб'єктні і об'єктні зв'язки.

Статья посвящена исследованию класса украинских глаголов со значением информации, входящего в систему глаголов, называющих действие. Составлено классификационную схему и списки глаголов в соответствии с лексической классификацией, синтаксическую характеристику предикативно функционирующих форм информативных глаголов с точки зрения их субъектного потенциала.

Ключевые слова: синтаксическая парадигма глагола, лексико-семантическая система, семантический инвариант, субъектность действия, объект информации, обязательные субъектные и объектные связи.

The article is devoted to an investigation of the Ukrainian verb class with the meaning of information that belongs to a system of verbs which express an action. The classification system and the lists of the verbs of the appropriate classification are made in the article. Syntactical characteristic of predicative functioning forms of the verbs denoting information from a point of view of their subjective potential is defined.

Key words: syntactical paradigm of a verb, lexico-semantic system, semantic invariant, subjectivity of an action, the object of information, obligatory subjective and objective relations.

Лексична система української мови складна, і за своєю внутрішньою організацією, і за відношенням елементів всередині неї, з точки зору системного аналізу вивчена ще недостатньо. Загальноновизнано, що для лексики є характерним розподіл на численні групи та підгрупи, що знаходяться в послідовній підрядності.

Наразі нагальною стає потреба на досить широкому матеріалі проаналізувати склад і семантичні характеристики груп слів, які могли б підтвердити системну організацію лексичного рівня мови, визначити її параметри, чітко охарактеризувати її. Вирішення проблеми можливе, ймовірно, лише на основі створення загальної класифікації з наступним виділенням та аналізом класів та підкласів, що входять до неї. Системні зв'язки можуть бути виявлені після первинного розбиття всієї лексики на певні угруповання та аналізу тих чи інших груп щодо їх відношення один до одного.

Як засвідчив аналіз спеціальної літератури, у ній відсутні дослідження, що вивчають клас дієслів зі значенням інформації в цілому. Водночас багато лексичних одиниць, а також окремі групи слів даного класу описуються в деяких працях про так названі «дієслова мовлення», до того ж до даної групи автори включають дієслова із ширшим значенням – інформації взагалі. Зацікавленість «дієсловами мовлення» пояснюється їх місцем у загальній системі дієслів, у якій вони виділяються своїм комунікативним значенням і, як наслідок, широкою вживаністю.

За великої розмаїтості підходів до вивчення таких дієслів можна виявити характерні для багатьох з них спроби так чи інакше класифікувати вказані дієслова, що свідчить про прагнення дослідників продемонструвати внутрішні зв'язки між дієсловами цього класу.

Першим досвідом такого опису можна вважати працю В. Кодухова, присвячену історії російських дієслів говоріння [6]. «Дієслова мовлення» в конструкціях з прямою мовою розглядаються в дослідженнях М. Мілих [9] і Л. Уманцевої [12]. У праці І. Бондар [2] «дієслова мовлення» вивчені в порівняльно-історичному плані на матеріалі старослов'янської, російської та болгарської мов. Лексико-граматична відповідність «дієслів мовлення» в російській літературній мові 2-ої половини XIX ст. розглядається В. Бахтіною [1]. Існують праці, виконані на матеріалі французької та інших мов, наприклад: Г. Коптелова [7], М. Кроль [8] Т. Недялкова [10].

Існуючі класифікації «дієслів мовлення», побудовані як на матеріалі російської, так і інших мов, мають спільні риси. Так, для певних класифікацій характерним є виділення першочергово трьох основних груп дієслів зі значеннями: 1) власне процесу мовлення; 2) звучання мовлення; 3) зміст мовлення. Ці групи потім на основі конкретизації вихідних значень поділяються на конкретніші угруповання слів.

Проте в спеціальній літературі відсутній такий поділ всіх українських дієслів із значенням інформації, який починався б загальними угрупованнями і поділявся б надалі таким чином, щоб природно дійти до останнього, такого, що надалі не ділиться, угруповання – кінцевого лексичного ряду. До того ж це угруповання при перевірці від кінцевого до початкового угруповання («знизу вгору») повинно природно входити до всіх проміжних складових ланцюжка класифікації та в кінцевому висновку в саме те первинне угруповання, інтегруючи в собі всі ті ознаки, які взяті за основу виділення відповідних підкласів.

Відсутність такої класифікації пояснюється, ймовірно, тим, що лексика української мови в цілому являє собою складне явище як за внутрішньою організацією, так і за відношенням її елементів. З моменту постановки цієї проблеми пройшло вже більше ста років: ще М. Покровський писав про можливість і важливість класифікації семасіологічного матеріалу [11].

Складність встановлення системних відносин в лексиці пояснюється широтою та відкритістю словникового складу; неоднаковим кількісним розподілом лексичних одиниць за різним угрупованням; в окремих випадках «розмитістю кордонів» між окремими лексичними угрупованнями, що зумовлюється багатозначністю слів; безпосереднім зверненням лексики до реального життя, до реальних позамовленневих ситуацій. Зміни в лексиці полягають у втраті певної частини застарілих слів, появи нових, переосмисленні й утворенні нових значень у старих лексем. У роботі зазначається, що, на думку В. В. Виноградова, постійні зміни не знищують структурної основи лексико-семантичної системи [4, с. 186].

Мета статті – визначити склад українських дієслів із значенням інформації відносно сучасному мовленнєвому стану та вивчити ті ділянки дієслівної системи, які відповідають основним гілкам класифікації; виявити побудову класу дієслів, що вивчається; визначити загальні тенденції його розвитку з точки зору словникових втрат та поповнень, а також із точки зору джерел таких поповнень; у випадках необхідності визначити стилістичні властивості дієслів; обґрунтувати необхідність розробки та використання поняття «синтаксична парадигма дієслова»; на основі введення цього поняття та встановлення способів висловлення інформуючого суб'єкта виявити типи суб'єктних зв'язків і можливості їх варіювання стосовно комплексу предикативно функціонуючих форм.

Матеріалом були дієслова із словників української мови [14]; [15] та інших лексикографічних джерел, а також із творів української художньої та публіцистичної літератури, що відповідає використанню для аналізу лексичного матеріалу останніх двох століть.

Вивчення лексики як системи передбачає первинне відокремлення загальних класів та послідовний аналіз їх внутрішнього складу шляхом виділення окремих угруповань лексичних одиниць. Ці угруповання характеризуються тим, що мають такі ознаки, як наявність семантичного інваріанта, досить чітку визначеність кордонів, певне місце серед інших множин загального класу, наявність відповідних зв'язків з іншими лексичними групами, а також певні синтаксичні ознаки, характерні для класу, що вивчається [13].

В науковій літературі існують найрізноманітніші формулювання терміна «інформація», суть більшості зводиться до того, що інформація розуміється як сукупність даних, що являють собою об'єкт зберігання, обробки та передачі. Відповідно до лінгвістичних традицій, інформація сприймається як «повідомлення комусь про щось», «передача деяких свідчень від того, хто їх має, до адресата».

Значення передачі повідомлення є інваріантом відносно до значень всіх дієслів класу, що вивчається. У процесі поділу класу

з'являються окремі значення, що об'єднуються в єдності, які певним чином протилежні одна одній. Визначення інваріанта дозволило провести кордони лексичної більшості, що вивчається, в цілому. Семантичними критеріями для включення лексеми до класу дієслів зі значенням інформації слугували: 1) наявність у даного дієслова названого семантичного інваріанта; 2) обов'язкова суб'єктність дії; 3) включення до семантичної структури такого компонента, який безпосередньо або опосередковано сигналізує про наявність об'єкта інформації. Дієслівні значення, що вивчаються, передбачають таку дію, що обов'язково вимагає наявності двох учасників ситуації: того, від кого йде інформація (суб'єкт), і того, до кого вона спрямована (об'єкт), і формально виражені облігаторними суб'єктними і об'єктними зв'язками.

Відповідно до загальної класифікації російського дієслова [13] досліджувані лексичні одиниці є однією із гілок дієслів зі значенням дії. На шостому кроці розподілу цього загального класу виділяються дієслова зі значенням контакту. Вони, у свою чергу, діляться на декілька розрядів, одним з яких і є дієслова інформації. Основою для розподілу аналізованої дієслівної маси на угруповання слугує спільність лексичних сем, які на одній сходинці класифікації утворюють лексичну опозицію.

Проведемо класифікаційну схему досліджуваних дієслів. Вона побудована за принципом визначення в досліджуваній масі першочергово більш загальних угруповань, які на основі диференціації інваріантного значення «передачі повідомлення» поділяються на окремі угруповання. Поділ всього дієслівного класу, що вивчається, та віднесення дієслова до тієї чи іншої групи здійснено на основі вивчення словникових дефініцій, їх співставлення і наступного конструювання такої дефініції, яка найбільш адекватно відображає значення даного слова. Подальший поділ являє собою розподіл матеріалу за цими групами з урахуванням відповідних елементів значення, які названі у визначенні.

У класифікаційній схемі дієслів зі значенням інформації (таблиця 1, 2, 3, 4) вихідне протиставлення «Повідомлення (I) – Неповідомлення (II)» спирається на значення наявності –

відсутності акта передачі інформації. До неповідомлення відносяться такі, наприклад, дієслова, як *мовчати, промовчати, замовчувати*.

За ознакою існування або і усної і писемної форми передачі інформації, чи лише писемної або лише усної її форми повідомлення відповідно може бути як не диференційованим з точки зору її здійснення, так і диференційованим. На це протиставлення спирається подальша класифікація.

Угрупування (1) – повідомлення, не диференційоване з точки зору способу його здійснення, об'єднує в собі дві протилежні одна одній групи за ознакою наявності в них кваліфікуючої семи. Це узагальнені найменування інформації (3) і кваліфікуючі найменування інформації (4). Перша із цих груп включає дієслова, що не мають у своєму значенні кваліфікуючої семи; вони, як правило, стилістично нейтральні. У другій групі об'єднуються дієслова, до значення яких входить кваліфікуюча сема: це елемент оцінки, вказівка на характер інформації, її зміст.

Група (3) поділяється на дві підгрупи: власне інформацію (5) та пошук інформації, а також реакцію на цей пошук (6). Підгрупа (5) ділиться на дев'ять лексичних рядів, що являють собою її кінцеві угрупування: власно повідомлення (33): *повідомляти, інформувати, сповіщати*; додавання і закінчення мовлення; повторення (34): *додавати, доповнювати; повторювати*; інформація-показ (35): *описувати, показувати*; аргументація, пояснення (36): *аргументувати, доводити, пояснювати*; акцентування (37): *акцентувати, підкреслювати*; супроводжувальна інформація (38): *торкатися, згадувати*; розголошення, розголос (39): *розголошувати, оголошувати*; заперечення (40): *заперечувати, спростовувати*; називання (41): *називати, йменувати*. Підгрупа (6) об'єднує в собі дієслова, що називають мовленням, спрямоване на отримання даних у відповідь на запитання. Вона поділяється на два ряди: питання (42): *запитувати, допитуватися* і відповідь (43): *відповідати, відгукуватися*.

Група (4) поділяється на дві великі підгрупи: внутрішня кваліфікація інформації (7) і зовнішня кваліфікація інформації (8).

У підгрупі (7) виділяються, з одного боку, дієслова зі значенням оцінюючої (суб'єктивної) кваліфікації інформації (11), які, у свою чергу, поділяються на дієслова зі значенням позитивної (13) і негативної (14) оцінки, а з іншого боку, дієслова зі значенням змістової кваліфікації інформації (12).

Спираючись на сему оцінки інформації, що знаходиться на дієслові, угруповання розташовуються надалі за принципом протиставлення різних оцінок. Дієслова зі значенням позитивної оцінки (13) включають до себе такі угруповання, як схвалення (15) і звеличення (16) з подальшим, більш детальним розбиттям. Негативна оцінка інформації (14) об'єднує наступні угруповання: докір (17), глузування (18), зневажливе мовлення (19) з наступним розбиттям, що являє собою кінцеві ряди.

Дієслова зі значенням інформації, що характеризуються зі змістовного боку (12), представлені угрупованнями: прохання (20), зізнання (21), запевнення (22), порада і попередження (23), підбурювання (24), розкриття (25), дезінформація (26), скарга (27) з їх послідовними розбиттями (таблиця 3).

Підгрупа (8) включає до себе дієслова, що характеризують зовнішній бік інформації. Вона поділяється на шість лексичних рядів, що кваліфікують різні види мовлення: емоційно забарвлене (65), витіювате (66), багатослівне (67), не логічне (68), жартівливе (69), пестливе (70).

В угрупованні (2) виділяються дві групи – говоріння (мовлення), мовленнєва поведінка і фіксація, відтворення і де фіксація інформації (10). Дієслова групи (9) називають саме акт говоріння. Вони поділяються на підгрупи: дієслова, що позначають мовлення, яке звучить (28), які залежно від різних відтінків вимови поділяються на два лексичних ряди: говоріння, переказ (71), клич і відгук (72). Дієслова зі значення мовленнєвої поведінки представлені трьома лексичними рядами: мовленням голосним (73), незрозумілим (74), перехресним (75). Група (10) об'єднує в собі три підгрупи: фіксацію інформації (30), її відтворення (31) і де фіксацію (32) з наступним розбиттям.

Така в загальному вигляді класифікаційна схема дієслів зі значенням інформації, що демонструє повне, остаточний поділ вибраного для дослідження лексичного масиву.

Запропонована класифікаційна схема засвідчує, що виділені групи, а саме кінцеві мінімальні угруповання, знаходяться на різних рівнях класифікації. Так, на четвертому кроці поділ завершується розподіл таких лексичних рядів, як відтворення інформації (31) і де фіксація інформації (32); на п'ятому кроці – власне повідомлення (33) – відповідь (43), емоційно забарвлене мовлення (65) – пестливе мовлення (70), говоріння, переказ (71) – перехресне мовлення (75), письмо (76), помітка (77); на шостому кроці – прохання (20), підбурювання (24), скарга (27); на сьомому кроці – глузування (18), відвертість (54) – наклеп (64); згода, домовленість (44) – лайка (53) – на восьмій сходинці класифікації. Такий розподіл демонструє індивідуальну і складну організацію, системну «різномірність» класу дієслів зі значенням інформації.

У статті зроблена спроба виявити для певного ряду дієслів зі значенням інформації тенденцію до їх поповнення за рахунок асоціативних зв'язків за схожістю значень з дієсловами інших лексичних класів. Частина лексичних одиниць досліджуваного класу в своїх значеннях пов'язана з дієсловами таких лексичних груп, як фізична дія, фізіологічна дія, рух, відчуття, звучання та ін., оскільки коло лексико-семантичних зв'язків досить широке. Клас дієслів зі значенням інформації досить чітко окреслений, проте він існує не самостійно, а входить до системи дієслів, що називають дію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтина В. П. Лексико-грамматическая сочетаемость глаголов речи в русском литературном языке II половины XIX века : автореф. дис. канд. филол. наук / В. П. Бахтина. – Воронеж, 1965. – 24 с.
2. Бондарь И. П. Глаголы речи в старословянском, русском и болгарском языках (в историко-сопоставительном плане) : автореф. дис. канд. филол. наук / И. П. Бондарь. – Саратов, 1969. – 30 с.

3. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (От Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 400 с.
4. Виноградов В. В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии / В. В. Виноградов // Изв. АН СССР, ОЛЯ, 1953, Т. 12. – Вып. 3. – С. 185–210.
5. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – С. 162–189.
6. Кодухов В. Из истории глаголов говорения в русском литературном языке XVII – XVIII вв. / В. Кодухов // Ученые записки. – Казанский гос. ун-т, 1961. – Т. 119. – Кн. 5. – С. 215–231.
7. Коптелова Г. В. Опыт сопоставительного изучения глаголов речи английского и русского языков : автореф. дис. канд. филол. наук / Г. В. Коптелова. – К., 1973. – 27 с.
8. Кроль М. И. Глаголы речи во французском языке (в сопоставлении с русским) : автореф. дис. канд. филол. наук / М. И. Кроль – М., 1969. – 19 с.
9. Милых М. К. Конструкции с прямой речью в современном русском языке : автореф. дис. канд. филол. наук / М. К. Милых. – Л., 1962. – 28 с.
10. Недялкова Т. М. Лексическая группа глаголов речи в современном немецком языке : автореф. дис. канд. филол. наук / Т. М. Недялкова. – М., 1961. – 13 с.
11. Покровский М. М. Семасиологические явления в области древних языков / М. М. Покровский // Избранные работы по языкознанию. – М., 1959. – С. 63–173.
12. Уманцева Л. В. Лексико-грамматические свойства глаголов и глагольных сочетаний, вводящих прямую речь : автореф. дис. канд. филол. наук / Л. В. Уманцева. – Ростов-на-Дону, 1980. – 19 с.
13. Шведова Н. Однотомный толковый словарь (специфика жанра и некоторые перспективы дальнейшей работы) / Н. Шведова // Русский язык. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. – М., 1981. – С. 166–179.

14. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства : [за ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наукова думка, 1970–1980.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови : [уклад і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

ТАБЛИЦЯ 1

Дієслова зі значенням інформації		II повідомлення	
		I повідомлення	
(3) узагальнені найменування інформації	(4) кваліфікуючі найменування інформації	(9) говоріння (мовлення), мовленнєва поведінка	(10) фіксація, відтворення та дефіксація інформації
			(11) опіююча (суб'єктивна) кваліфікація
(5) Власне інформація	(6) Пошук інформації та реакція на неї	(7) внутрішня кваліфікація інформації	(8) зовнішня кваліфікація інформації
			(12) змістова кваліфікація
		(13) позитивна оцінка	(27) скарга (26) дезінформація (25) розкриття (24) підбурення (23) порада та попередження (22) запевнення (21) зізнання (20) прохання
		(14) негативна оцінка	(19) зневажливе мовлення (18) насмішка (17) докір
		(15) схвалення	(16) возвеличення
			(32) дефіксація (32) відтворення (30) фіксація (29) мовленнєва поведінка (28) мовлення, що звучало

ТАБЛИЦЯ 2

(3) узагальнені найменування інформації										
(5) власне інформація								(6) пошук інформації та реакція на неї		
(33) власне повідомлення	(34) доповнення	(35) інформація-показ	(36) аргументація, пояснення	(37) акцентування	(38) супроводжувальна інформація	(39) розголошення, оголошення	(40) заперечення	(41) іменування	(42) запитання	(43) відповідь

ТАБЛИЦЯ 4

(2) повідомлення, диференційоване з точки зору його існування							
(9) говоріння (мовлення), мовленнєва поведінка				(10) фіксація, відтворення та дефіксація інформації			
(28) мовлення, що звучало		(29) мовленнєва поведінка		(30) фіксація		(31) відтворення	(32) дефіксація
(71) говоріння, переказ	(72) клич та відгук	(73) голосне мовлення	(74) незрозуміле мовлення	(75) перекрест не мовлення	(76) письмо	(77) помітка	

ТАБЛИЦЯ 3

(4) кваліфікує йменування інформації		(8) зовнішня кваліфікація інформації		(70) пестливе мовлення
				(69) жартівливе мовлення
(7) внутрішня кваліфікація інформації		(12) змістова кваліфікація		(68) нелогічне мовлення
				(67) багатослівне мовлення
(11) оцінююча (суб'єктивна) кваліфікація		(14) негативна оцінка		(66) витіювате мовлення
				(65) емоційно забарвлене
(13) позитивна оцінка		(17) укір		(27) скарга
				(64) наклеп
(15) схвалення		(16) возве-личення		(63) брехня
				(62) донос
(19) зневажливе мовлення		(23) порада та попередження		(61) викриття
				(60) звинувачення
(21) зізнання		(22) заперечення		(24) підбурення
				(59) переконання
(26) дезінформація		(25) викриття		(58) попередження
				(57) передбачення
(20) прохання		(18)		(56) обіцянка
				(55) каяття
(19) зневажливе мовлення		(17) укір		(54) відвертість
				(53) сварка
(16) возве-личення		(14) негативна оцінка		(52) лайка
				(51) грубе мовлення)
(15) схвалення		(13) позитивна оцінка		(50) критика
				(49) власне укір
(15) схвалення		(11) оцінююча (суб'єктивна) кваліфікація		(48) самоохвалення
				(47) возвеличення
(15) схвалення		(13) позитивна оцінка		(46) підтвердження
				(45) обговорення
(15) схвалення		(13) позитивна оцінка		(44) згода, угода

Стаття надійшла до редакції 16 січня 2013 року